

УДК 339.944.2

О. Якушев

O. Yakushev

СВІТОВИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ КЛАСТЕРІВ: МОЖЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ**GLOBAL EXPERIENCE OF CLUSTERS DEVELOPMENT:
OPPORTUNITIES OF ADAPTATION IN UKRAINE**

У статті викладено теоретичні та практичні положення у галузі створення і функціонування кластерних підходів, зміст поняття «кластер», наведено класичні моделі кластерів, типи та їх основні форми впровадження, проаналізовано передовий світовий досвід та можливості його адаптації в Україні.

Ключові слова: кластер, світовий досвід, бізнес, конкурентоспроможність, інновації.

В статье изложены теоретические и практические положения в области создания и функционирования кластерных подходов, содержание понятия «кластер», приведены классические модели кластеров, типы и их основные формы внедрения, проанализирован передовой мировой опыт и возможности его адаптации в Украине.

Ключевые слова: кластер, мировой опыт, бизнес, конкурентоспособность, инновации.

In the article theoretical and practical provisions for the establishment and functioning of cluster approaches and the essence of «cluster» concept are given, classic models of clusters, types and their main forms of implementation are shown, the best international experience and possibilities of its adaptation in Ukraine are analyzed.

Keywords: cluster, global experience, business, competitiveness, innovations.

Сучасна тенденція активного поширення кластерних економік вказує на необхідність розробки та впровадження інструментів та механізмів адаптації відповідного світового досвіду в Україні. Це актуальне питання управлінського стимулювання розвитку економік регіонів, формування ефективного ринкового середовища, забезпечення стрімкого входження бізнес-середовища в європейські проекти. Світова наукова спільнота визнає ефективність європейської та американської моделі «клас-теризації». Накопичений досвід успішно впроваджується у різних сферах економічної діяльності розвинених країн світу.

Мета статті: дослідження світового досвіду розвитку кластерів з урахуванням інтересів України в подальшому впровадженні позитивних наробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку процесів кластеризації займалися такі вчені, як: А. Маршал, Л. Романюк, М. Портер, В. Прайс, С. Соколенко, Е. Лимер, В. Фельдман, Р. Горблюк, В. Демченко, М. Енрайт, І. Пелещак, Н. Шелюбська та ін. Різні аспекти формування інноваційних кластерів заклали у своїх працях: А. Бутенко, В. Дубищев, О. Кузьмін, Є. Лазарева. Кластери в системі стратегій і тактик розвитку регіонів досліджували українські науковці: Батченко Л. В., Гуренко А. В., Захарченко В. І., Оскольський В. В., Манн Р. В., Фінагіна О. В. та інші.

Основні результати дослідження. В науковій літературі існує багато різних неоднозначних трактувань поняття «кластер» та найвідоміше визначення належить Майклу Портеру – професору кафедри ділового адміністрування Гарвардської бізнес-школи [1]. Згідно його дефініції «кластер» – це група географічно сусідньої близьких взаємопов'язаних компаній (постачальники і виробники) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інформаційні компанії) у певній сфері і характеризуючись спільністю діяльності та взаємодоповнюючи одна одну [2; 3; 4]. Звідси науковець робить висновки: успішні конкурентоздатні фірми однієї сфери діяльності у більшості випадків мають тенденцію сконцентрованості в одній країні та навіть в одному регіоні. Досягаючи конкурентоздатності на світовому ринку, такі фірми поширюють свій вплив на навколишнє середовище в напрямку стимулювання бізнес-діяльності.

Кластерні утворення не мають однорідності та типовості, вони дуже різні за усіма параметрами діяльності. Тому в системі знань менеджменту активно поширюють та впроваджують типологію кластерів. Їх рекомендують поділяти на типи (за матеріалами науковців Фінського інституту економічних досліджень табл. 1).

Така типологія дає змогу розуміти що коло кластерів дуже велике. І офіційне визнання кластеру та публічне спрямування кластерної ініціативи це лише верхівка айсбергу процесів кластеризації.

Специфіка кластеризації полягає в тому, що кластери розвиваються поступово та після закінчення своєї діяльності (виконання запланованих кластерних ініціатив) ще досить довгий час отримують економічні та соціальні ефекти.

Таблиця 1

Класифікація кластерів на типи та їх характеристика

Тип	Характеристика
Неявний	Має незалежні кластерні структури з відсутністю стабільних партнерських зв'язків.
Потенційний	Кластер починає свій ефективний розвиток за умов створення стабільної бізнес-ділової середовища.
Стабільний	Структура кластеру інтенсивно розвивається, проте недостатня наявність потенціалу, який дозволяють отримувати максимальний прибуток.
Високоєфективний	Насичена конкуренція та співробітництво учасників кластеру з чітким відображенням виробничого циклу, що являє собою ефективне кластерне об'єднання.

Процеси кластеризації стрімко набирають всесвітнього визнання:

як теорія та методологія – у процесах дослідження та розробки теоретичних основ теорії кластерів, визначення та адаптування методологічних інструментів розповсюдження досягнень у різних галузях;

як практичний досвід – в організації бізнес-середовищ шляхом складних процесів кооперації (форм організації), спеціалізації, консолідації (закріплення) та гармонізації діяльності бізнес-процесів та розвитку нових технологій управління з метою підвищення конкурентоспроможності та стійкості національної економіки будь-якої країни світу.

Таким чином в кожному суспільстві сьогодні формуються різні спрямування розвитку процесу кластеризації. Вони в своєму спрямуванні націлені на формування ефективних комунікацій та взаємовигідної діяльності влади, підприємств та ринкових інфраструктурних новоутворень.

У другій половині 20 століття почав актуалізуватися практичний інтерес до розвитку інноваційної кластеризації: у 1980–2000 роках Північна Америка та Європа, згодом інші промислові країни. Початок виникнення цього процесу був зумовлений результатами об'єднання компаній «Силіконової Долини» у Каліфорнії США: за 10 років (з 1991 по 2001 рр.) збільшились венчурні інвестиції з 2 млрд дол. до 68,8 млрд дол. На початку 21 століття в кластерах США було задіяні 57 % всього працездатного потенціалу країни, а частка ВВП, виробленого кластерами склала 61 %. [5] Такий приклад спонукав сотні міст та територій розробляти та впроваджувати свої кластерні ініціативи у США. Стартовий капітал виділяють адміністрації штатів, а згодом залучаються фінансові кошти різних приватних компаній. У 2005 році за обсягом виробництва було успішно впроваджено наступні кластери: мікроелектроніка, біотехнології, венчурний бізнес, інформаційні технології (штат Каліфорнія); електровимірювальне обладнання та обладнання для деревообробки (штат Орегон); комп'ютерні системи, розвідка корисних копалин та інженерні послуги (штат Колорадо); хімікати (штат Луїзіана); аерокосмічна та оборонна промисловість, індустрія розваг (м. Лос-Анджелес); харчова продукція (м. Новий Орлеан); сільськогосподарське обладнання (штат Іллінойс); годинники та меблі (штат Мічиган); медичне обладнання (м. Луїсвілл); трикотаж, синтетичні волокна та меблі (штат Північна Кароліна); фармацевтика (штат Пенсільванія) та інші.

Існують приклади світового досвіду створення та функціонування транскордонних кластерів: біофармацевтичний кластер «Біодолина» (утворено у 1996 році у долині річки Верхній Рейн, охоплює французький регіон Альзас, кантони північно-західної Швейцарії та німецьку землю Баден-Вюртемберг) [6]; кластер біотехнологій, регіон Орезунд (Данія-Швеція); Німецько-голландський кластер (м. Венло); технологічний кластер (регіони Австрії та Словенії) Бельгійсько-голландський кластер «Долина Доммель» – впровадження високих технологій та інновацій; Німецько-голландський транскордонний кластер (м. Твенте) – виробництво пластмас, металообробки та біомедичний сектор; транскордонний кластер з виробництва скла (Верхня Австрія, Баварія, Богемія); текстильний кластер (Нижня Австрія та Богемія); Португальсько-іспанський автомобільний кластер.

Поширення ідей кластеризації на основі передового світового досвіду розкриває специфіку проектування та організації різноманітної діяльності кластерних об'єднань на локальному, регіональному, національному та транскордонному рівнях. Міжнародна конкурентоздатність країн підвищу-

ється завдяки впровадженню кластерних технологій стимулювання відповідної діяльності бізнесу. Існує множинність напрямів, механізмів, інструментів що в своєму поєднанні формують синергетичну площину національного процесу кластеризації та формують національну модель кластеризації. Визначимо та систематизуємо найбільш яскраві та типові характеристики, що отримують відображення в наукових дослідженнях (табл. 2).

Таблиця 2

Національні моделі кластерів та їх базові характеристики

Назва	Характерні риси та найбільш поширені форми впровадження
1. Модель Сполучених Штатів Америки (США)	Місцезнаходження суб'єктів участі кластера географічно розташоване в одному регіоні за головною умовою максимального використання всіх видів його потенціалу (орієнтація на експорт). Головні переваги – науково-технологічні досягнення та інновації, особливість – формування моделі «конкурентоспроможності» на основі взаємодії державних структур, академічних організацій та промисловості.
2. Італійська модель	Малий, середній та великий бізнес співпрацюють рівноправно, з елементами гнучкості взаємодії у визначених секторах та конкретних місцевостях. Мета – міцні позиції на світових ринках (традиційні товари). Така модель кластерної організації підходить для країн з перехідною економікою (Україні у тому числі).
3. Британська модель	Велике підприємство – центральний та головний об'єкт спільного функціонування, який діє в рамках прогнозно-технологічних програм (змішаний секторально-кластерний підхід), в результаті – динамічний регіональний розвиток виробництва. Така модель розповсюджена у країнах Євросоюзу.
4. Фінська модель	Основа кластерних підходів – новітні технології. Перехід від підтримки повільно зростаючих базових галузей до кластеризації цих галузей шляхом розробки промислової політики держави.
5. Азіатська модель	Об'єднання великої компанії з малим та середнім бізнесом в структурі субпідрядних відносин з головною метою – виробництво продукції. Індивідуальність моделі відрізняється ефектом спеціалізації та слабкою оперативністю, державна інноваційна система заснована на кластерних підходах (приклад Японія).

Приклади процесів кластеризації розвинених країн світу відзначають, що не існує загальноприйнятих, уніфікованих підходів та схем утворення та розвитку кластерів. Будь-яка держава може обирати власні пріоритети економічного розвитку шляхом використання кластерних підходів, специфічних управлінських інструментів та технологій, окреслив та виділив свої ключові національні та бізнесові інтереси.

Що стосується адаптації цих моделей в Україні, то необхідно розробляти та впроваджувати власні кластерні підходи шляхом: розробки цільової політики, визначенням національних та регіональних економічних та соціальних інтересів кластеризації, стимулювання регіонального розвитку, збільшення зайнятості населення, ефективного використання ресурсів держави, впровадженням інновацій та залученням інвестицій.

Мати та накопичувати конкурентоздатність у всіх сферах розвитку не може жодна країна, навіть сама розвинена. Розвиток механізмів взаємодії малого та середнього бізнесів можливо через використання кластерних підходів, які включають в себе перш за все розвиток новітніх технологій.

Позитивні ефекти, корисність кластерів для суспільства, адміністрації та бізнесу, а також практичні результати від впровадження кластерного підходу відображено на рис. 1.

Функціонування кластерів створює нові фірми та збільшує конкурентоспроможність отриманих продуктів та послуг, поділяє ринок на сегменти, формує засади ефективності галузевих та регіональних ринків, підвищує якість продукції, спонукає зростанню обсягів виробництва, прискорює впровадження новітніх технологічних розробок, мінімізує зайві виробничі потужності, раціонально використовує ресурси та контролює витрати інвестицій, допомагає своїм учасникам та виконує розподіл прибутків та витрат.

В економічній структурі різних країн світу та галузей промисловості кластерна концепція зустрічається досить часто, оскільки являє собою частину державної економічної політики (Нідерланди та Данія є прикладами таких європейських країн). Значне фінансування для розвитку кластерної політики в останні роки виділяє Великобританія. Усвідомлену та перспективну конкурентну політику на основі кластерних підходів здійснює Ірландія (особливо у напрямку залучення додаткових іноземних інвесторів). Швеція (політика регіонального розвитку) та Фінляндія (розвиток національних кластерів) використовують процеси «кластеризації» з метою виявлення пріоритетів розвитку своєї економі-

ки. Німеччина – європейський лідер у галузі біотехнології, завдяки процесу об'єднання приватних і державних підприємств шляхом кластерної ініціативи. Країни, які активно вибрали пріоритети розвитку шляхом впровадження процесу «кластеризації», досягли значного підвищення соціально-економічного рівня, окреслив і виділив ключові напрями успіху своєї державної території.

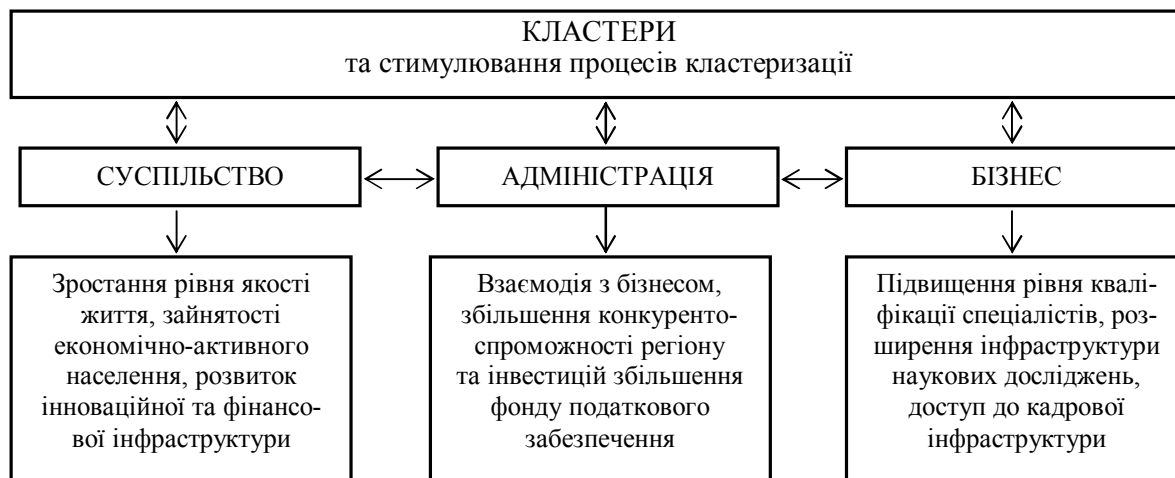

Рис. 1. Взаємодія суб'єктів кластерів та їх позитивні наслідки функціонування

В табл. 3 систематизовано та виділено напрями інноваційної складової в масштабі національної економіки, які вже отримали визнання у процесі створення кластерної концепції різних країн світу та наведено інструменти адаптації в Україні.

Таблиця 3

Напрями інноваційної складової в масштабі національної економіки різних країн світу та запропоновані інструменти адаптації в Україні*

Напрями інноваційної складової	Країна походження	Інструменти адаптації
Пряме фінансування – субсидії, позики, які досягають половини витрат на створення продукції і технологій	Франція, США, інші країни	Стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності, особливо через систему кластерних ініціатив
Надання позик, у тому числі без виплати відсотків	Швеція	Формування нових стандартів інформаційної культури, спрямованих на прозорість діяльності
Цільові дотації на науково – дослідні розробки	всі розвинені країни	Зростання продуктивності праці та приведення даного показника у відповідність зі світовими галузевими параметрами
Створення фондів впровадження інновацій з урахуванням можливого комерційного ризику	Великобританія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди	Забезпечення і спрощення комунікацій із владою і наукою, формування нової системи взаємодії на основі управлінської культури, орієнтованої на роботу в системі інновацій та їх культури
Безоплатні позики, що становлять половину витрат на впровадження нововведень	Німеччина	Формування основ мережевого ведення бізнесу як пріоритетної форми за умов інформаційної економіки
Зниження державних мит для індивідуальних винахідників	Австрія, Німеччина, США	Скорочення транзакційних витрат ведення бізнесу
Відстрочка сплати мит або звільнення, якщо винахід стосується економії енергії	Австрія	Удосконалення інформаційного забезпечення як кластерної політики, так і всіх контрагентів кластерних відносин
Безкоштовне ведення діловодства індивідуальних винахідників, безкоштовні послуги патентів, звільнення від сплати мит	Нідерланди, Німеччина	Стимулювання виходу на світові ринки за рахунок організації досконалої системи комунікацій, повного спектра інформаційного забезпечення за різними параметрами

*Досліджено та доповнено на основі [6].

Впровадження інструментів адаптації в Україні за допомогою кластерного підходу з використанням світового досвіду в рамках спеціальної політики національної економіки спонукатимуть інтенсивний розвиток усіх бізнес-процесів, а також підвищенню інноваційної та інвестиційної привабливості національної економіки. Позитивний та негативний досвід розвинених країн світу надає інформаційну основу для формування оптимальної національної кластерної моделі та її науково-практичного обґрунтування з сучасним орієнтиром на євроінтеграцію.

Для України основними факторами сприяння розвитку кластерів мають стати: створена та якісно діюча законодавча база з підтримкою органами влади інтеграції економіки з науково-навчальними закладами (всіх рівнів), розроблений фінансовий механізм (цільове фінансування та податкове регулювання), удосконалення системи освіти та професійної підготовки фахівців (поширення знань та технологій).

Передовий досвід та практичні дії в кластерних підходах розвинених країн світу відображено на рис. 2.

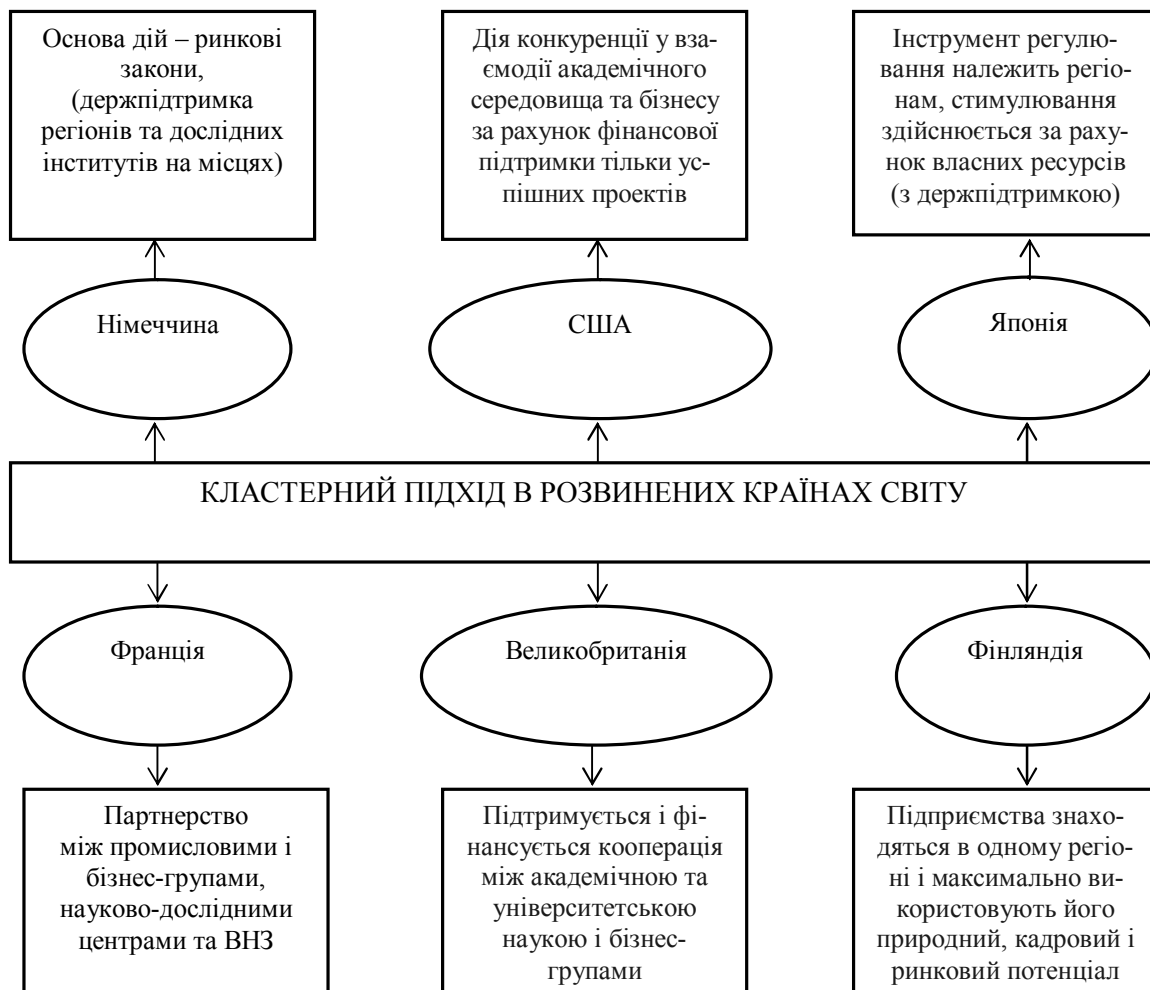

Рис. 2. Передовий досвід кластерних підходів в розвинених країнах світу

Розроблено та доповнено на основі [8], [9].

Кластерний підхід у вищенаведеній схемі розвинених країн орієнтований перш за все на новітні можливості інформаційних і мережевих технологій ведення бізнесу; активізацію впровадження потенціалу регіонів; ринкового потенціалу національних економік; розширення можливостей у сфері сучасних управлінських технологій; зростання ефективності виробництва, сфер послуг та співпраці з різними країнами світу.

Систематизуючи передовий досвід світових лідерів процесів кластеризації (Фінляндії, Японії, США та ін.) можна охарактеризувати національні риси, найбільш цікаві для подальшого вивчення та адаптації в Україні, але їх потрібно обирати вибірково (приклади повинні бути відповідні специфіці

галузевої структури країни та регіонів, низькій інвестиційно-інноваційній активності, інтегруючим формам ринкових відносин держави з перехідною ринковою економікою та ін.).

Висновки. В Україні реалізація кластерних ініціатив поки не набула широкого поширення, але партнерству між державою, органами місцевої влади та бізнесом вже приділяється увага. «Спілка економістів після створення у 2005 році секції розвитку конкурентоспроможності економіки України на основі кластерної моделі стала організаційно-методичним центром по впровадженню кластерів у різні сфери господарської діяльності в Україні» [10]. Існує досвід ефективного розвитку територіальних громад, але процесам кластеризації заважають історичні факти соціального характеру, оскільки переважна частина української економіки створювалася поза ринком.

Україні, як державі що знаходиться у центрі Європи та перебуває у постійних економічних, політичних, та навіть соціальних кризах, необхідно вирішувати проблеми та знаходити шляхи виходу з активним використанням найефективнішого світового досвіду та за допомогою процесів кластеризації. Питанням створення кластерів, які наближають державу з перехідною ринковою економікою до 5-6 технологічних укладів та підвищують її конкурентоспроможність, потрібно надати особливого пріоритетного значення, мета якого – стимулювання зростання економіки шляхом підтримки малого та середнього бізнесу, що надасть змогу покращити рівень життя громадян.

Україні в державних програмах розвитку необхідно терміново розробляти та впроваджувати національний процес кластеризації з подальшою довгостроковою стратегією інноваційно-інвестиційного розвитку.

Розвиток інноваційної кластерної форми співробітництва може поліпшити конкурентоспроможність та ефективність економіки України і надасть сприятливі умови для розвитку спеціалізованих виробництв (обслуговуючого і підтримуючого характеру), якщо буде ґрунтуватись на використанні накопичених знань, їх безперервному поповненні у високотехнологічній продукції та послуги, сприяє покращенню головних показників економічного розвитку держав.

Економічні досягнення України за попередньою індустріальною моделлю розвитку були зорієнтовані на збільшення матеріального продукту (шляхом видобутку сировини, залучення додаткової енергії), що принесли негативні екологічні наслідки, то сучасна модель розвитку передбачає за головну мету досягнення вищої форми знання – розвитку науки, інформатизації, новітніх технологій (з метою впровадження відновлювальних видів енергії, відносному зниженню цін на продукти та послуги, захисту навколишнього середовища та виходу із глибокої соціально-економічної кризи).

Список використаної літератури

1. Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
2. Портер М. Конкурентоспособность на распутье: направления развития российской экономики [Электронный ресурс] / М. Портер, К. Кетелс. – С. 13–16. – Режим доступа : http://www.sp-ved.narod.ru/MATERS/PORTER_RFstrategy.pdf
3. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
4. Портер М. Е. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / М. Е. Портер ; пер. с англ. И. Минервина ; науч. ред. О. Нижельская. – [2-е изд.]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 454 с.
5. Соколенко С. І. Світовий і національний досвід формування інноваційних кластерів [Електронний ресурс] / С. І. Соколенко // Стратегії конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації : український та закордонний досвід : IV нац. форум з питань регіонального розвитку, (м. Київ, 12.11.2008 р.) – Режим доступу : <http://ucluster.org/sokolenko/2008/11/svitoviy-i-nacionalnyj-dosvid-formuvannya-innovacijnix-klasteriv/>
6. Горблюк Р. Узагальнення світового досвіду розвитку транскордонних кластерів : звіт НДР / Р. Горблюк, В. Демченко, І. Пелешак / наук. кер. д.е.н. проф. Н. Мікула. – № держреєстрації 0106U013076. – Львів, 2008. – 166 с.
7. Шелюбская Н. В. Косвенные методы государственного стимулирования инноваций: опыт Западной Европы / Н. В. Шелюбская // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 3. – С. 75–80.
8. Кластеры в системе стратегии і тактики розвитку регіону : монографія / [Л. В. Батченко, А. В. Гуренко, Г. С. Кононенко та ін.]. – Донецьк : ВІК, 2013. – С. 16–17.
9. Українські кластери [Електронний ресурс] // Портал учасників регіональних кластерів. – Режим доступу : <http://ucluster.org/universitet/o-klasterakh/razvitye-strany/>
10. Оскольський В. В. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоздатності економіки України [Електронний ресурс] / В. В. Оскольський // Доповідь на Міжнародній науково-практичній конференції 26 вересня 2014 року. – Режим доступу : <http://seu.org.ua/lecture/>

References

1. Wikipedia – the free encyclopedia [Internet]. Available from: <<http://uk.wikipedia.org/wiki>>
2. Porter, M. and Ketels, C. (2008) Competitiveness at the crossroads: the direction of development of the Russian economy [Internet]. Available from: <http://www.sp-ved.narod.ru/MATERS/PORTER_RFstrategy.pdf>
3. Porter, M. E. (1993) International competition. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, 896 p.
4. Porter, M. E. (2006) Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors. In : O. Nyzhel'skaya (Ed.). 2nd ed. Moscow: Al'pyna Byznes Buks, 454 p.
5. Sokolenko, S. I. (2008) World and national experience in the formation of innovation clusters [Internet]. IV National Forum on Regional Development «Strategy of regional competitiveness in the context of globalization: Ukrainian and foreign experience». Kiev, November 12, 2008. Available from: <<http://ucluster.org/sokolenko/2008/11/svitovyj-i-nacionalnyj-dosvid-formuvannya-innovacijnix-klasteriv/>>
6. Horblyuk, R., Demchenko, V. and Peleshchak, I. (2008) The generalization of the world experience of cross-border clusters. Development of a regional strategy formation and maintenance of cross-border clusters. In: N. Mikula (Ed.). № of state registration 0106U013076. Lviv, 166 p.
7. Shelyubskaya, N. V. (2001) Indirect methods of state stimulation of innovations: the experience of Western Europe. *Problemy teoryy u praktyku upravlenyya*, (3), pp. 75–80.
8. Batchenko, L. V., Hurenko, A. V., Kononenko, G. S., Mann, R. et al. (2013) Clusters in the system of strategy and tactics of the region. Donetsk: VIK, pp. 16–17.
9. Ukrainian clusters. Regional clusters members' portal [Internet]. Available from: <<http://ucluster.org/universitet/oklasterakh/razvitye-strany/>>
10. Oskolsky, V. V. (2014) Clusterization is a significant factor of increase in competitiveness of Ukraine's economy. The International Scientific Conference of September 26, 2014 [Internet]. Available from: <<http://seu.org.ua/lecture/>>

Стаття надійшла до редакції 07.11.2014.

Рецензенти: А. О. Ходжаян, д.е.н., в.о. заступника директора з наукової роботи Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, О. В. Фінагіна, д.е.н., професор, зав. кафедри економічної теорії та банківської справи.